

Leśny Jan, rec. książki: Aleksander Sapieha, *Podróże w krajach słowiańskich odbywane*. Przygotowanie do druku, komentarze, wybór ilustracji i map Tadeusz Jabłoński, Ossolineum, Wrocław 1983, ss. 336, 48 il., 2 mapy, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1990, t. 5, s. 433–435.

<https://doi.org/10.14746/bp.1990.5.40>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54282>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersytet
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

genezy związków mnichów słowiańskich z Athosem. Zrodziły się one – jak pokazuje Ćorović – na długo przed uformowaniem się słowiańskich klasztorów narodowych – bułgarskiego Zografu i ruskiego Drzewodziejów (Ksilurgów), bo na przełomie IX i X w. (s. 21 - 22). Autor obala również wiele pokutujących, często nawet do dziś, mitów. Do takich należy pogląd o rzekomo wczesnym zawiązaniu się kontaktów z Athosem mnichów serbskich. Dodajmy, że cała sprawa, choćby w świetle analizy językowej tzw. *Kodeksu Mariańskiego* (*Codex Marianus*) z XI w. wskazującej na cechy dialektów z pogranicza serbsko-macedońskiego, wydaje się nadal otwarta. Athos był bowiem jedynym ośrodkiem, gdzie zabytek tego typu mógł powstać.

Najlepiej udokumentowany w źródłach jest okres XIII - XIV w., co pozwoliło Ćorovićowi wszechstronnie ukazać rozwój klasztoru, jego rolę jako centrum życia intelektualnego Serbów, naświetlić kontakty z innymi ośrodkami Athosu, zwłaszcza zaś współpracę między klasztorami słowiańskimi. Efektem tej współpracy było m.in. wspaniałe rozwijające się piśmiennictwo czy pewne prądy w sztuce cerkiewnej. Kwestie te posiadają dziś już olbrzymią literaturę przedmiotu, co nie oznacza wcale, że wywody Ćorovicia uznać należy za zdezaktualizowane. W zasadzie tylko w szczegółach niektóre z ustaleń autora odnoszące się do stosunków własnościowych uległy z perspektywy lat drobnym przewartościowaniom, a to ze względu na opublikowanie w międzyczasie nowych zespołów akt w paryskiej serii „Archives de l'Athos”.

W bogatej spuściźnie naukowej Ćorovicia książka o dziejach Hilandaru zajmie niewątpliwie jedno z najbardziej poczesnych miejsc. Mamy nadzieję, że jej ukazanie się stanowi jednocześnie zapowiedź rychłego opublikowania, z wielkim pożytkiem dla nauki, innych pozostających dotąd w rękopisach jego publikacji. Ich spis (zob. *Istorijski glasnik*, nr 1 - 2, 1976, s. 311 - 313) obejmuje aż 104 pozycje, liczące od kilku do kilkuset stron maszynopisu.

Jan Leśny (Poznań)

Aleksander Sapieha, *Podróże w krajach słowiańskich odbywane*. Przygotowanie do druku, komentarze, wybór ilustracji i map Tadeusz Jabłoński, Ossolineum, Wrocław 1983, ss. 336, 48 il., 2 mapy.

Do dwóch wydanych przed laty polskojęzycznych edycji *itinerarium* Aleksandra Sapiehy (Wrocław 1811, Sanok 1856) doszła obecnie trzecia, tym jednak cenniejsza, że wzbogacona o nie publikowaną dotąd spuściźnę rękopiśmienną polskiego podróżnika, odkrytą po ostatniej wojnie we Lwowie. Obok więc znanych dotąd 48 listów (w takiej bowiem formie pisał swe sprawozdania Sapieha), obejmujących trasę od Triestu do Dubrownika, w obecnej edycji znalazło się 8 nowych z podróży od Dubrownika do Grecji.

Przedsięwzięcie Sapiehy, mające miejsce w latach 1804 - 1806 i w roku 1810, należało do rzędu podobnych, podejmowanych w XVIII - XIX w. przez przedstawicieli oświeconych kręgów europejskich w celu zapoznania się z tym mało znanym zakątkiem starego Kontynentu. Dla dzisiejszych badaczy przeszłości spostrzeżenia ówczesnych podróżników stanowią często nieocenione źródło informacji z zakresu archeologii, historii i etnografii. W przeciwieństwie do wielu swych europejskich poprzedników, nastawionych na ogół na sprawy wyłącznie naukowe, Sapieha miał do wypełnienia jakąś misję polityczną. Jego podróż przypadła bowiem na okres wybuchu pierwszego antytureckiego powstania Serbów i poprzedziła wkroczenie wojsk napoleońskich do Dubrownika. Cele tej misji pozostały jednak dotąd nie wyjaśnione. Ljubomir Durković-Jakšić, autor wstępu do obecnego wydania (s. 5 - 24), pisze ogólnie, że Sapieha „spełniał misję francuskiego wywiadowcy politycznego” (s. 10). Narzuca się pytanie: czy zainteresowaniami starożytniczymi pragnął on odwrócić uwagę od głównego celu misji? Nie całkowicie jasne są również okoliczności jego podróży do Grecji, które – w przeciwieństwie do pierwszej podróży z lat 1804 - 1806 – wskazują raczej na próbę zaspokojenia jego pasji badawczych.

Na podstawie zachowanego *itinerarium* Sapiehy trudno wyrobić sobie jednoznaczna ocenę wartości jego spostrzeżeń i ustaleń. Znajdujemy tam całą masę faktów, z których każdy niemal wymagałby odrębnego rozpatrzenia. Sapiaha prowadził badania archeologiczne u źródeł Cetiny na cmentarzysku przy ruinach kościoła św. Zbawiciela (sv. Spasa), które należały bodaj do pierwszych badań wykopaliskowych z zakresu starożytności słowiańskich na Bałkanach. Gromadził ponadto inskrypcje i jakieś rękopisy. Tych ostatnich bezskutecznie poszukiwał we Lwowie jeszcze w okresie międzywojennym chorwacki historyk Ferdo Šišić. W listach podróżnika znajdujemy ponadto cały szereg uwag o śladach ruin rzymskich, iliryjskich (tzw. gradiny), inskrypcjach, pozostałościach dróg antycznych itp. Nie zawsze potrafił sobie poradzić z różnymi typami zabytków (np. tzw. stećaki), zaliczając je do różnych okresów – bądź starożytności, bądź średniowiecza. Opracowanie komentarzy przerasta dziś możliwości jednego badacza. Pojedyncze obiekty czy miejscowości, których dotyczą uwagi Sapiehy, posiadają dziś na ogół swe opracowania i istniała możliwość wykorzystania ich przy opracowywaniu komentarza. Nie wykorzystano zatem w obecnej edycji szansy ocenienia wartości naukowych spostrzeżeń polskiego podróżnika. Brak studiów porównawczych jego *itinerarium* z dziełami jego poprzedników, z których obserwacji niejednokrotnie korzystał, stanowi dodatkową trudność w takiej ocenie. Chodzi przede wszystkim o klasyczne dzieło włoskiego podróżnika Alberto Fortisa *Viaggio in Dalmazia*¹, które służyło Sapiesze za rodzaj przewodnika. Kwestii zależności Sapiehy od Fortisa dotknął zaledwie swego czasu włoski polonista Giovanni Maver², jak dotąd ten trop nie znalazł kontynuatorów. Wiadomo również, że Sapiaha zapoznał się gruntownie z dziełem L. F. Cassasa, jak również chorwackiego starożytnika Ivana Lovricia, którego przypuszczałnie wymienia w jednym z listów, dodając, że zapomniał jego nazwiska³. Dłuższy pobyt w Dubrowniku wykorzystał na pogłębienie wiedzy o przeszłości miasta. W miarę poprawne przedstawienie – zgodnie z ówczesnym stanem wiedzy – dziejów Dubrownika pozwala przypuszczać, że nieobce mu było dzieło dubrownickiego humanisty Maura Orbiniego (*Il regno de gli Slavi*, Pesaro 1601) i inne opracowania z tego zakresu. Tytułem uzupełnienia należy dodać, że niedokładnie odczytane przez edytora imię bana humskiego (s. 221) brzmiało „Gliutovid”, a nie „Pilatofid”. Postać ta (słow. Ljutovid) jest dobrze znana z kart *Latopisu* popa Dukljanina, którego tekst Orbini włączył w całości, we włoskim przekładzie, do swego dzieła⁴. Nie zlokalizowana Kossowica (s. 201, przyp. 236) to dzisiejsza Kosovica (lewy dopływ rzeki Krkić), przepływająca przez chorwackie Kosovo Pole. Stefan Wojsław (s. 314, przyp. 37) nie był nigdy królem, zresztą nie jest wiadome, czy Sapiaha miał w istocie na uwadze tegoż władcę Dukliji (Zety), skoro w piśmiennictwie Dubrownika przewija się cały szereg panujących o tym imieniu. Na przykładzie tego samego przypisu widać również, jak nieprecyzyjne jest określenie „Słowianie południowi” w odniesieniu do wszystkich spraw związanych z tekstem *itinerarium*. Z treści widać, że zainteresowania Sapiehy kierowały się wyłącznie ku części zaledwie obszarów dzisiejszej Jugosławii i Grecji. Nie dotarł nigdy do Bułgarii i nie interesowali go Słowianie macedońscy, a więc znaczna część południowych Słowian. Takiej pomyłki zapewne nie popełnił serbski historyk, wspomniany już autor wstępu Lj. Durković-Jakšić, a jedynie redakcja polska dokonała odpowiednich przeróbek z tekstu oryginalnego, posłużwszy się zwrotem „południowi Słowianie” (Jugosloveni), względnie tłumacząc zwrot „jugoslovenski” jako południowosłowiański.

Oczywiście ideałem byłoby zaproszenie do współpracy uczonych jugosłowiańskich, tym bardziej, że całe *itinerarium* wyjdzie również prawdopodobnie w przekładzie serbochorwackim..

¹ Wydanie włoskie: Venezia – Milano 1774; przekład francuski: *Voyage en Dalmatie*, Beme 1778. Dzieło to w ostatnim czasie doczekało się również pełnego przekładu serbochorwackiego: A. Fortis, *Put po Dalmaciji*, Zagreb 1983.

² G. Maver, *Alessandro Sapiaha e il suo „Viaggio nelle terre slave”*, Ricerche Slavistiche, 8, 1960, s. 253 – 263.

³ O tych starożytnikach i ich pracach zob. A. Stipčević, Bibliografija antičke arheologije u Jugoslaviji, t. 1, s. 524, 533.

⁴ *Letopis popa Dukljanina*, cap. 38, ed. F. Šišić, Beograd – Zagreb 1928, s. 353.

Opracowany przy takiej współpracy komentarz zyskałby tylko na wartości. Wiele przecież za-
bytków opisanych przez Sapięę funkcjonuje do dziś, a o tym niestety w komentarzach brak
informacji. Przykładowo wystarczy wskazać na zachowaną świątynię Augusta w Puli (*List V*)
oraz inskrypcję wkomponowaną obecnie w tylną ścianę ratusza (Gradska vijećnica)⁵. W No-
valia Nova (na Pagu) zachowały się dwa akwedukty, północny z czasów Trajana, którym spro-
wadzano wodę z okolic miejscowości Stara Novalia (tzw. Talijanova buža) oraz południowy,
biegnący z okolic wsi Kolan⁶. Dopiero oczywiście szersze studia pozwoliłyby rozstrzygnąć,
który z tych obiektów miał na uwadze Sapięę (*List XI*), tym bardziej, że dał dość obszerny opis
całego obiektu. Do zachowanych obiektów należy również słynny jednołukowy most kamienny
w Mostarze (*List XLVI*), czyli tzw. Kudret Kemeru, wzniesiony w rzeczywistości w roku 1566
z polecenia Sulejmana II Wspaniałego przez tureckiego architekta Hajrudina, na miejscu wzman-
kowanego wcześniej (rok 1452) mostu drewnianego. Śmiało rozwiązania konstrukcyjne budowli
spowodowały, że jeszcze w okresie międzywojennym trwały spory, czy nie należy jej zaliczyć do
okresu panowania rzymskiego⁷. Sapięę nie był więc jedyny w swej pomyłce.

Niedopatrzeniem innego rodzaju w omawianej edycji jest brak indeksu. Wydawanie źródeł
bez indeksu, i to przy obszernym tekście, jest wielkim nieporozumieniem. Edycja *itinerarium*
Sapięę z całą pewnością stanowić będzie zachętę dla badaczy polskich i jugosłowiańskich
(w tych kręgach jest on zupełnie nie znany), aby jego osobą i całym dziełem zająć się na nowo.

Jan Leśny (Poznań)

Nikodim Milaš, *Slavenski apostoli Kiril i Metodije i istina pravoslavlja. Povodom rimskog po-
kreta u 1880 - 81 god. protivu pravoslavne crkve, Zadar 1881*. Fototipsko izdanje povodom 1100-
-godišnjice upokojenja ravnoapostola i učitelja slavenskog svetog Metodija, Izdavač: „Sveti
arhijerski sinod Srpske pravoslavne crkve”, Beograd 1985, ss. XXVIII+388+130, 28 il.

1100 rocznica śmierci Metodego stanowiła znakomitą okazję nie tylko do nowych impul-
sów badawczych, ale również przypomnienia cenniejszych osiągnięć w zakresie problematyki
cyrylometodiańskiej sprzed lat. Do ostatniej grupy zalicza się obszerne studium N. Milaša
(1845 - 1915) wydane metodą fototypiczną z pierwodruku, który ukazał się w roku 1881 w Za-
darze. Sylwetkę serbskiego autora, ówczesnie archimandryty, później zaś prawosławnego bis-
kupa dalmatyńskiego, absolwenta Kijowskiej Akademii Duchownej (1867 r.), naszkicował –
załączając bibliografię jego prac – znany dobrze w Polsce badacz stosunków polsko-jugosło-
wiańskich Ljubomir Durković-Jakšić (*O životu i delu episkopa dalmatinskog dr Nikodima Milaša*,
s. 389 - 485). Poprzez ukazanie złożonych stosunków kościelnych i politycznych na Bałkanach
w drugiej połowie XIX w., biogram stanowi pouczające wprowadzenie do rozważań Milaša.
Dzisiejszy czytelnik winien właśnie od zapoznania się z wnikliwym szkicem Durkovicia-Jakšicia
rozpoczynać lekturę całej książki.

Monografia Milaša składa się z dwóch części. Część pierwsza, zarazem najobszerniejsza
(s. 1 - 310), poprzedzona uwagami wstępnymi, obejmuje cykl rozważań prawnych i teologicz-
nych o istocie prawosławia. Treść ich dotyczy w kolejności spraw: Pochodzenia Ducha św.,
Chleba Eucharystycznego, Czyśćca, Niepokalanego Poczęcia Bogurodzicy Dziewicy, wreszcie –
pisanych również z pozycji teologii prawosławnej – wykładów o dziejach papieżstwa na przes-
trzeżni dziejów, ujętych pod kątem wzajemnych stosunków obu Kościołów. Druga dopiero część

⁵ Por. Z. Kaczmarczyk, *Miasta dalmatyńskie do początku XV wieku*, Warszawa–Poznań 1976, s. 47 - 48.

⁶ M. Suić, *Pag. Uz 510-tu obljetnicu osnutka Novog Paga*, Zadar 1953, s. 25 - 26.

⁷ Zob. przykładowo A. Nametak, *Otkrivanje naučnih istina i njihovo popularisanje*, w: *Omladinski almanah*, Sarajevo
1938, s. 122 - 123.